

Formulazio politikoaren bila

Joxe Manuel Odriozola

Idazlea eta euskara irakaslea

José María Sánchez Carrión Txepetx-ek behinola ohar-tarazi zigunez:

Euskalduntasunak ez du oraindik formulazio politiko independenterik lortu. Formulazio politiko hori lortzea da giltzarria, eta hori eraikitzeak honako hau izan behar dugu gogoan: nazio euskaldunaren interesak jarri behar dira gainerako interes guztien gainetik, zeren bestela gure artean sakabanatu eta zatikatu egiten gaituzte gainerako helburu-nahiek. [...] Euskal Estatu batek ere ez dauka zentzurik ikuspegi soziolinguistikoaren aldetik begiratuta: jadanik arrotzia dagoen nazio-proiektu bat izango baillizateke.¹

Txepetxen ustez, nazio eta estatu euskaldunaren aldeko prozesuaren erdian euskara kokatzen ez duen estrategiak gure arteko indarrak eta jokabideak «sakabanatu eta zatikatu» egiten ditu. Ederki aurreikusi zuen, ederki aurreikusi zuenez, gure soziolinguista zorrotzak. Izan ere, euskal Estatu independentearen nazioak behar duen bizkarrezurra euskaltasunean ezarri beharrean, «gainerako helburu-nahiek» euskara periferiaren zokondo batera baztertu nahi digute. Euskaltzaleontzat ez da sinestekoa, baina egia da gertatzen ari dena. Estitxu Eizagirrek-eta dioten moduan,

... surrealismoaren mugak zeharkatu ditugu azken boladan Euskal Herrian, euskara independentismorako traba ote den entzutera iritsi baikara, independentziarako motibo nagusienetakoa denean.²

Jakin bagenekien abertzaletasunaren bertsiorik koherenteena ere deseuskaldundua zegoela nazio linguistiko eta kulturalari zegokionez. Ez genuen asko usteko, ordea, hainbestekoa zenik estatu menderatzaileek lortutako heteronomia egoera. Halaxe da, zoritxarrez: euskaldunok jasan dugun nazio minorizazioaren ondorioz euskalduntasunak jasan duen desnazionalizazio mailak ikara ematen du. Hezurre-raino arrotzu dute gure identitate euskalduna, eta orain ez gara batere deseroso sentitzen nazio linguistiko espainolaren edo frantsesaren erreferentzia-sisteman.

Elebitasun sozialaren ondorioak beldurgarriak dira minorizazioak jotako komunitateetan. Hizkuntza minorizatutako hiztunarentzat praktikan soberan dago bertako eta jatorrizko hizkuntza, edota, onik onenean, bere asmo politiko eta nazionalaren eremuan erabileraren periferiko eta errituala esleituko dio. Euskalduntasunaren identitate erreferentzietan bizitzea oinarrizko giza eta nazio eskubideekin lotzen ez duen independentzia zalea ez du euskalduntasunak bizi. Ideologia politiko bat lehenesten du halakoak, nahiz eta politika horren identitate linguistiko eta kulturala arrotza izan. Hizkuntzak ezaugarritzen ditu naziotasunaren gainerako ezaugarriak hizkuntza hori jatorrizkoa eta propioa denean, baina ez da horretaz jabetzen gure independentista. Ñabardurak ñabardura, euskalduntasunetik eraikitzen ez den Estatu *de facto* Estatu espainola edo frantsesa da hemen.

Zergatik jarri behar ditugu nazio euskaldunaren interesak gainerako interes guztien gainetik Txepetxek zioen moduan? Batetik, sistema nazionalaren krisia delako Euskal Herriak nazio euskaldun gisa daukan kontraesan nagusia. Sistema sozialari doakionez, bistan denez, euskal gizarteak sekulako arazoak dauzka bizi gaituen sistema kapitalistaren ondorioz. Baina analitikoki bereizi beharreko auziak dira aurreko bi sistema horiek, nahiz eta sistema nazionala sistema sozialaren baitan katigatua egon eta, alderantziz, sistema soziala sistema nazionalaren altzoan txertatuta egon. Independentziaz ari garenean, sistema nazionalaren auziaz dihardugu oroz

gain, eta sistema horretan bete-betean sartzen den elementu ardatza euskara da.

Beraz, Txepetxen proposamenari jarraiki, «nazio euskaldunaren interesak jarri» behar genituzke gainerako faktore guztien gainera. Euskal Herriaren arazoa herri eta nazio gisa naziotasunari darion krisia baldin bada, kontraesan nagusia nazio moduan daukagu. Euskaldun izan nahi duenak nazio euskalduna behar du, lehenik, eta nazio euskaldun hori bermatuko dion Estatu burujabea, bigarrenik. Mundua sistema nazionalen arabera antolatua dago; zehazkiago esanda, Estatu nazionalak ditugu gaurko munduaren oinarritzko botere eta burujabetasun guneak nazio identitateari darizkion auzi hauetan bederen.

«Zein izango da euskal estatuaren hizkuntza ofiziala (eta erreala) euskara ez bada?». Horra Estitxu Eizagirrek-eta egiten duten galdera. Funtsezko galdera, auzi honetan ezer funtsezkorik baldin bada. Euskal Herriaren Estatuaz mintzo gara, berezko hizkuntza bat daukan herriaren Estatuaz. Kultura euskal kultura, lurraldea euskal lurralde eta historia euskal historia bihurtzen duen naziotasun ezaugarriaz, alegia. Txillardegik zioen moduan, «Euskarak mamitu eta mugatu du euskaldungoaren hedadura»³. Euskara partekatzen ez duten Estatuaren kultura, lurraldea eta historia ezin dira izan Euskal Herriaren kultura, lurralde eta historia. Euskararik gabeko nazio kulturak ezin dituelako nazio faktore horiek sozializatu eta ezaugarritu euskalduntasunean. Eneko Bidegainekin batera esateko, «ez genuke euskal estatu bat sortzea aldarrikatuko, lurralde honetan ez balitz sekula euskaldunik izan»⁴.

Hizkuntza ez da hizkuntza soilik, ez da komunikazio-tresna hutsa. Hizkuntzaren matrizean sinbolizatzen dira kulturaren

«Zein izango da euskal estatuaren hizkuntza ofiziala (eta erreala) euskara ez bada?». Horra funtsezko galdera, auzi honetan ezer funtsezkorik baldin bada

eta identitatearen zer-nolakoak. Hizkuntzaren altzoan hozitzen da pentsamendua pentsamendu, sentimendua sentimendu, emozioa emozio, atxikimendua atxikimendu. Hizkuntza, bere bakardadean, ez da ezer asko. Alabaina, nazio bat, kultura bat, identitate bat tartean dagoenean, jatorrizko hizkuntza propioa izan ohi da naziotasunaren gainerako osagarri guztiak ezaugarritzen dituen eragile bereizgarria.

Arestian egin diguten galderari erantzun beharra daukagu. Hau da, Euskal Estatuak batez ere zein hizkuntzatan funtzionatuko du? Hizkuntzarik gabeko Estatu-gizarterik ez dagoenez, hizkuntza hegemonista⁵ batek eratuko eta ehunduko ditu gizarte harremanak gerora ere. Balizko euskal Estatuaren hizkuntza erreala Estatu horren eraikuntza prozesuan nagusi izan den hizkuntza bera izango da; ezinbestez izan ere. Eraikuntza nazional eta politiko batean oinarritutako egiturak, baldintzak eta ezaugarriak ezin direlako izan eraikuntzaren logikapeko sorkariak baizik. Zentzu komunak inoiz erabateko zentzurik baldin badu, honako honetan du: euskal Estatu independente baten eraikuntzan modu nagusian erabilitako hizkuntza izango da balizko Estatu burujabearen hizkuntza erreala. Kultura soziolinguistikoaren oinarritzko irakaspena da gizarte elebidun batean hizkuntza bat gailentzen dela piramide soziolinguistikoaren egituran⁶.

Batez ere euskaratik eta euskaraz eraikitako estatugintzak bermatzen du balizko euskal Estatuaren izaera euskalduna. Gainerakoan, *de facto*, Hegoaldeari bagagozkio, egungo hizkuntza eta kultura espainolak ezaugarrituko du amesten dugun euskal Estatu. Esan dezagun, orobat, gure herriaren mendetako okupazioak eta kolonizazioak ez lukeela funtsezko aldaketarik izango balizko independentzia formalaren ostean. Izan ere, independentzia nazionalak ez lioke gain hartuko euskal gizartearen sakoneko espainoltasunari.

Eraikuntzak determinatzen du eraikinaren izaera. Alferrik da gero eraikin estatalaren identitate soziolinguistikoa aldatu nahi izatea. Eraikin nazional eta estatalaren izaera ezin da izan eraikuntzan erabili diren baliabide eta bitarteko linguistiko

eta kulturalaren araberakoa baizik. Ideologia politiko nazionalista hutsak ezin dio erantzun euskal identitatearen alimaleko erronkari. Ez da auzi ideologiko eta politiko bat soilik. Partekatzen den hizkuntza nazionalaren izaera kulturalak mugatzen du eraikin nazional eta estatalaren zentzua.

Independentismo utilitarioaren ezaugarriak

Euskal independentista askoren iritziak ezagututa, badirudi Kataluniako borroka bidea baliagarria zaigula gurerako ere. Alegia, utikan identitate-kontuak! Utikan esentzialismoak! Utikan nazio hizkuntzaren aldeko helburuak! Izan gaitezen praktikoak eta eraginkorrak. Bereizten gaituen oro zokora. Batzen gaituenak indartuko eta gotortuko omen gaitu. Horra nazionalismo utilitaristaren eredua.

Gauzak horren argiak ote dira, ordea, Katalunian? Ez dirudi abertzale katalanen iritzi guztiak bat datozenik. Vicent Partalen lekukotasunak besterik dio. Katalan horrek dioenez:

Azken aste honetan esentzialismo independentista deritzon horren inguruan dezenteko zalaparta izan da. Independentista batzuek aspalditik salatzen gaituzte besteok esentzialistatzat, zeren eta guk pentsatzen dugu independentzia ez dela kontu utilitario hutsa; aitzitik, pentsatzen dugu herri zapaldu baten aldeko justizia-egintza bat dela, nazio gisa dauzkan eskubideak berreskuratzeko modu bat. Gu nazionalistak kontsideratzen gara. Orain eztabaidaren tonua igo egin dute eta era honetako esamoldeak zabaldu dituzte: 'etno-independentistak', 'esentzialista etnikoak' eta antzeko mezuak dabilta han-hemenka. Eztabaidaren jatorria batak bat Kataluniako Errepublikan espainierak izango lukeen edo ez lukeen ofizialtasunaren auzitik dator. Erasoaren jomugan gaudenon iritzi gaztelaniak ez luke hizkuntza ofiziala izan behar.⁷

Biziki zirikagarria da euskaldunontzat independentismo «utilitarioaren» inguruko eztabaida hori. Izan ere, oso deigarria egiten zaigu inklusioaren izenean nazionalismo sozioekonomikoa aldezte eta nazioaren identitate historikoa eta linguistikoa gutxiestea, eta are destainatzea. Gure ustez, nazionalismoak alde makurrik baldin badu, ekonomiaren

alorrean baitu bereziki: hartara, munduan dauden milioika gizakiren zori gaiztoak ez du izenik eta neurririk, baina Estatu nazional bakoitzak bere mugapeko herritarrak

Euskal Estatuaren
formulazioan
abertzaletasunaren
aldaera guztiak oker
dabiltza euskara
borrokaren erdigunetik
periferiara baztertuta

bakarrak ditu zaindu beharreko herritarrak. Bost axola mugaz bestaldeko goseteak, miseriak, pobreziak eta desberdintasunak⁸. Zureak egin du jaio zaren Estatuaren muga barruan jaio ordez egoera sozioekonomiko madarikatu bateko beste Estatu batean jaio bazara. C. Ulises Moulinesen «politikoki egokia den nazionalismo bakarra nazionalismo in-

ternazionalista da» proposamenari nik neuk zentzu sozioekonomikoa esleituko nioke⁹.

Katalana eta euskara, dirudienez, 'eskluienteak' dira, zeren eta herritar bakoitzak bere identitate-sentimenduak omen ditu, eta guztiok omen daukagu lekua balizko Katalunia edo Euskal Herria independentean. Kontua ez omen da eragin diguten etnozidio historikoa erreparatzea Vicent Partalek deritzon bezala, hots, «herri zapaldu baten aldeko justizia-egintza bat» burutzea. Ez, kontua bide da Eskozian, Katalunian edo Euskal Herrian hilean euro batzuk gehiago irabaztea eta ongizate maila hobea edukitzea. «Estatu bat eduki nahi dugula ulertzea kosta egiten da Espainiako erregio baten modura amaitzeko». Gure egiten ditugu erabat Víctor Alexandreren hitz horiek¹⁰.

Nazionalismo sozioekonomikoaren argudio nagusi bat hau izaten da: hobeto biziko gara gure baliabideak eta erakundeak guk geuk gobernatuta. Alabaina, «hobeto bizitzea» ez da zentzu hertsian sistema sozioekonomikoari bakarrik dagoen balio sozial bat; pertsona bat hobeto bizi da, halaber, bere nazio-identitateak bermatzen dizkion oinarritzko eskubideen sisteman txertatuta. Hau da, bere nazio hizkuntzak, kulturak, historiak eta lurraldeak osatzen duten erreferentzia

sistemaren baitan. Hobeto bizitzea ez da soilik baliabide sozioekonomiko batzuk eskueran edukitzea. Gizakiaren beharrak askoz ere zabalagoak eta askotarikoagoak dira.

Euskal Estatuaren formulazioan abertzaletasunaren aldaera guztiak dabilta oker euskara borrokaren erdigunetik periferiara baztertuta. Bai, jakina, mendetako okupazio eta kolonizazio nazionalak erroetaraino arrotzu gaitu. Gure baitan habia egin duen espainol edo frantses txikiak gure naziotasun euskalduna erauzi egin digu. Gure praktika euskalduna ez da nazionala, etnikoa baizik. Gure euskalduntasuna diglosikoa da, ez nazionala. Guztiarekin ere, ordea, ez da bidezkoa nazio euskaldunaren erreparazio eta justizia historikoari ekin ordez, Euskal Herriaren izaera linguistikoa eta kulturala merke-zurrean saltzeko jarrera zuritu nahi izatea.

Balizko euskal Estatuaren sistema nazionalean euskalduna etxean arrotz eta erdaldunak etxeko bihurtzeko prest dagoen independentismoak azalpen bakarra dauka: hots, ez dela deseroso sentitzen egungo espainoltasun edo frantsestasunaren sistema nazional linguistikoa. Estatuaren fetitxismoan sinesen du, Estatuak nazioaren euskalduntasuna bidera dezakeelakoan. Independentismoaren helburuak aseta daude nonbait *vascoa* izatearekin. Txepetxek behinola zioen moduan:

Denak *vascoak* direnez eta *vasco* gehienak erdaldunak direnez, euskaldun izatea *vasco* izateko modu minoritario eta baztergarri bat besterik ez da. Erdigunea, Komunitate Linguistikoa Euskalduna, periferiaren periferia bilakatzen da.¹¹

Erdalduntasunean euskalduntasunean bezain eroso eta are laketago sentitzen diren abertzale independentzia zaleei gauza hauek ulertaraztea ez da gauza erraza. Horregatik, Txepetx hurrengo pasarteak ez diet itzuliko, ea mezua hobeiki ulertzeko modua eskaintzen diedan horrela. Euskaraz bizitzea oinarritzko eskubidea izateaz gain, beren askatasun eta duintasunaren oinarria euskalduntasuna dutenentzat,

... la vida o la muerte del Euskara no es una moda pasajera, ni un tema de conversación para una charla de café. Ellos están com-

prometidos en Euskara con todo su ser. Y no pueden consentir de ninguna de las maneras que se exterminen a su lengua, porque en ella está comprometida su valoración de la realidad, su percepción del mundo y su intercomunicación con los demás: es decir, aquello precisamente que determina su modo propio –e insustituible– de ser hombre en el mundo.¹²

Espantuka hasiko zaizkigu gure independentzia zale amorratuak euskararen auzia horren maila gorenean paratuta. Hala ere, nik galdera bat egingo nieke Txepetxen zentzu bertsuan: errealitatearen balorazioa, mundua hautemateko modua, gainerakoekin daukaten erreferentzia-sistema, hau da, gizakia izateko daukaten modu propio eta ordezkazina nolakoa izango da balizko euskal Estatuan orain bezala espainieraz edo frantsesez bizi direnentzat? Ez al dute horiek guztiek, *vascoen* erabateko gehiengoak alegia, bizitza soziala eta pertsonala modu horretan biziko? Espainieratik eta espainieraz, esan nahi genuen. Jakina da alde zaureratik gauzak halaxe izango lirartekeela, errealitatearen eta pentsamenduaren arteko lokarriak lotzen dituen hizkuntza hegemonismoaren mintzaira izango dela.

Euskal Herria euskaldunen herri historikoa izan baldin bada, herri horrentzat sistema nazional burujabe bat –Estatu bat– eratzea da abertzaletasunak eta independentismoak daukan erronka behinena. Ezagun denez, askotariko motibazioak daude independentziaren aldeko borrokan esku hartzeko. Ez dezagun ahortzi, haatik, nazio-arazoa dugula oroz gain esku arteko auzi hau, eta gainerako motibazio eta helburuen indarrak kontraesan nagusi horren konponbidera moldatu behar direla. Arbolak ez diezagula basoa ikustea eragotzi. Zatiak ez dezala osotasuna desitxuratu.

Eredu klasikoak ez digu balio

Frantziako iraultzaren garaian, frantsesak ez omen ziren %30 baino gehiago. Frantziako herritar gehienak, hizkuntzaz eta hizkuntzari loturiko nortasun etnokulturalari zegokionez, ez ziren frantsesak, nazio identitate politiko eta ideologikoaren

sistemari begira frantsesak sentitu arren. Frantsestasun hura aski abstraktua zen eguneroko bizimoduaren nondik norakoak ezaugarritzeko jardueran. Jendea herrian herriko hizkuntza eta kultura erreferenteetan bizi zen. Jendearen bizitza soziala eta kulturala herrian herriko identitate etnikoak hezurmamitzen zuen. Denboraren poderioz eta inperialismoaren eskutik, ordea, Frantziak sortu zuen Estatu hegemonistaren helburu etnozida azken bururaino mamitu da azkenean. Hartara, bere nazio hizkuntza, kultura eta ideologiaren ezpaleko bilakarazi ditu herritar guztiak, euskaldunak barne. Horra bada mendean hartutako hizkuntzak eta nazioak iraungiaraziz, nazio eta hizkuntza arazoak nola desagerraraz ditzakeen Estatu etnozida espansionistak.

Estatuaren eta nazioaren arteko dialektikan, esan dezagun oinarrizko bi eredu daudela: Estatuak nazioa eraikitzeke daukan eredia, batetik, eta nazio minorizatuak Estatua eratzeko daukan eredia, bestetik. Frantziako ereduan bezala, nazio linguistiko minoritario bat –frantsesa– nazio hegemoniko bihurtu daiteke, nazio minoritarioaren identitate erreferenteak Estatuaren boterearekin bat datozenean. Etxean bertan daukagu eredu horren gauzapena: XVIII. mendeko eta ondorengo Gipuzkoa guztiz euskalduna baldin bazen, eta euskara besterik ez zekiten haien artean erdal komunitatea gutxiengo izanda ere, denbora kontua besterik ez da izan hizkuntzari dagokionez espainiar Estatuarekin bat zetorren gutxiengo erdaldun hura komunitate hegemoniko bihurtzea. Eredu klasiko horren arabera, beraz, Estatuak nazioa eraikitzen du.

Euskalduntasuna naziogintzaren periferian kokatu nahi duguten gure independentzia zaleek eredu klasikoaren kontuak aipatzen dizkigute. Estatua behar omen dugu. Boterea behar omen dugu. Baina ez digute argitzen eredu klasiko hori nola arraio aplikatu daitekeen hizkuntza minorizatuaren baldintza nazional hauskorretan. Ez digute argitzen, argitu ezinekoa delako: hain zuzen, eredu klasikoak ezin baitu funtzionatu minorizazioak jotako hizkuntzaren baldintza

soziolinguistikoetan. Ikusi dugun bezala, bere hizkuntza minoritarioa Estatuak bere mendeko lurraldean hedarazi eta inposa dezake, baina Estatu batek nola normalizatuko du praxian bere hizkuntza ez den hizkuntza minorizatu bat? Nazio euskaldun bat behar dugu euskaldunok, egungo nazio arrotua euskaldundu behar dugu, egunen batean euskal Estaturik eraikiko badugu. Naziotasuna ehuntzen duten faktoreak landu behar ditugu lehenik¹³, Estatuaren proiektua abian ipintzeko.

Estatuaren eragin-indarra eraginkorra da hizkuntza kontuetan, baldin eta normalizatu nahi den hizkuntza haren praxi eta interes linguistikoekin bat baldin badator. Gainerakoan, Estatuaren ahalegina antzua da, formala, eta azkenean amore ematen du, Irlandakoak eman zuen antzera. Nazio irlandarra Estatuaren jabe egin zen, baina ez zen gai izan minorizazioaren marra gorriak igarotako gaelikoa zulo beltzetik ateratzeko. Eta minorizazioaren marra gorriak zertan ote dira euskarari dagokionez? Uemako¹⁴ udalerriak salbuetsita, zein hizkuntzatan funtzionatzen du euskal

Hizkuntza minorizatu normaliza dezakeen Estatu mota bakarra hizkuntza horretan funtzionatzen duen Estatu da. Euskaraz hezurmamitzen ez den Estatuak ezin du euskararen nazioa eraiki

gizartearen ehundura eta egitura ekonomikoak, sozialak, mediati-koak, kulturalak? Azken batean, zein da gure gizartearen jardueraren komunikatiboa ahalbidetzen duen hizkuntza ia bakarra? Zein da botere faktikoen hizkuntza bakarra, hots, Salvador Cardúsen esanera botere harreman guztien bederatzitik zortzi kontrolatzen duen boterearen hizkuntza?¹⁵

Estatu batek hizkuntza minoritario bat normaliza dezake bere

lurraldean bien arteko botere kidetasuna dagoenean, baina ez hizkuntza minorizatu bat. Eta arrazoia oso sinplea da: ez dago botere kidetasunik bien artean, ez dago elkarrekiko dialektika eraginkorrik. Hizkuntza minorizatu normaliza dezakeen Estatu mota bakarra hizkuntza horretan funtzionatzen

duen Estatua da. Euskaraz hezurmamitzen ez den Estatuak ezin du euskararen naziorik eraiki.

Euskal Herriari eragin dioten etnozidio historikoa erreparatu eta justizia egin beharrean, euskaldunoi eragindako bidegabekeriaren aurrean ezin dugu beste aldera begiratu orain. Joxe Azurmendiren hitzetan esanda, «oraingo gure borrokak arbasoen iraganeko bizitza duintzen du, historia-ko galtzaileen arrazoia errebindikatzen du»¹⁶. Eta halakorik ez genuke egingo guk orain haien euskalduntasun zapaldua eta baztertua ahantziko bagenu. Haien mina gure egingo ez bagenu. Haiekiko enpatiarik erakutsiko ez bagenu.

Herri eta nazio gisa Euskal Herriaren baliorik behinena euskalduntasunean datza gure ustez. Estatu bat behar du gure herriak beste modu batera garatu eta eutsi ezin dion euskalduntasun hori sustatu, biziberritu eta gauzatzeko. Oinarrizko giza eskubidea dugu euskaldunok euskaraz bizi ahal izatea, eta hori ahalbidetzen ez duen Estatuaren proiektua orain arteko bidegabekeria historikoari jarraipena ematea izango litzateke. Etnozidioaren kate bortitzari beste kate-maila bat eranstea. Horregatik da euskararen aldeko borroka euskal nazio eta Estatuaren aldeko politikaren bizkarrezurra.

Amaitze aldera, betoz Salvador Cardúsen hitz argigarri hauek:

... lehendabizi independentzia lortu behar dugu ala zer egin erabaki behar dugu dilemaren aurrean, bi prozesuak aldi berean egiten ikasi behar dugu. Eta norbaitek esaten badigu bat bestearen aurretik doala, seguru asko, biak eragotzi nahi dizkigu.¹⁷

Oharrak

1. José Mª Sánchez Carrión *Txepetx, Un futuro para nuestro pasado*, 1987, 272.
2. Estitxu Eizagirre, Axier Lopez, Lander Arbelaitz, 'Hizkuntzaren presioa aldeztatzen goaz', *Argia* 2.455, 2015-03-29.

3. Txillardegi, *Huntaz eta hartaz*, 1983, Elkar, 69.
4. Eneko Bidegain, 'Historia eta oraina', *Berria*, 2015-05-21.
5. Hegemonismoak inperialismoa eta arrazakeria ditu zentzu eta mami, nazionalismo askatzaileak ez bezala; hegemonia bidezkoa da hizkuntzen eta nazioen arteko berdintasun estatusa bermatzeko, hegemonismoa ez.
6. «Elebitasuna, hizkuntza ordezkapen prozesuaren urratsetako bat dela diote dakitenek, diglosia bezalatsu. Euskaldunon kasuan, ez elebitasuna eta ez diglosia, elebikeria, zokoraketa, eta minorizazioa dira gure egoerari ondoen egokitzen zaizkion kontzeptuak. Baita itxurakeria ere» (Jonjo Agirre Martinez, 'Elebikeriak bizi gaitu', www.erabili.eus, 2015-02-04).
7. Vicent Partal, 'El (falso) debate sobre el esencialismo', www.vilaweb.cat, 2015-02.
8. «Gaur egun, hiritartasunean oinarrituta bidegabeko bazterkeria eta desberdintasun [sozioekonomikoak] daude indarrean jaitze-lekua bezalako gertakari zorizko eta kasualitate hutsezko bat dela medio» (Miguel Carbonell, in Will Kymlicka, *Fronteras territoriales*, Trotta, 2006, 13).
9. Beste proposamen hau ere osoki onartzen dut: «Nazio orok eskubidea du, baita eginbidea ere, ahal den neurrian bere identitatea zaintzeko, gordetzeko; eta aldi berean beste nazio batzuek berena zaintzeko errespetatu behar diren baldintzak errespetatzeko obligazioa du» (C. Ulises Moulines, *Manifestu nazionalista*, 2008, Txalaparta, 105).
10. Víctor Alexandre, '¿Qué haremos de la lengua al ser independientes?', www.victoralexandre.cat.
11. José Mª Sánchez Carrión *Txepetx*, *Un futuro para nuestro pasado*, 1987, 267.
12. *Ibidem*, 265.
13. Luis Villororen arabera, lau ezaugarri nagusi ditu nazio identitatearen sistemak: 1) kultur komunitatea; 2) naziokide izatearen kontzientzia, 3) egitismo komuna; 4) lurralde batekiko harremana (in C. Ulises Moulines, *Manifestu nazionalista*, 2008, Txalaparta, 58).
14. Jakitekoa litzateke Uemako herrietan burutzen den jarduera ekonomiko industrialaren hizkuntza nagusia zein den. Zein hizkuntzatan pentsatzen, idazten era formulatzen diren jarduera horren gora-beherak.
15. Salvador Cardús, 'El iceberg y el deshielo', www.lavanguardia.com, 2013-01-23.
16. Joxe Azurmendi, 'Sarrionandia: nazioaren kontzeptua behelaino artean', *Jakin* 207, 2015, 23.
17. Salvador Cardús, 'Desde cero', www.nabarralde.com.